Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Studijní obor – kulturologie

Studijní program – Obecná teorie a dějiny kultury

Mgr. Andrea Manová

Proměny kulturní identity v kontextu interkulturní komunikace

Transformations of cultural identity in the context of intercultural communication

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Školitel: doc. PhDr. Václav Soukup, CSc.

2017

OBSAH

1. ABSTRAKT/ABSTRACT 3-4
2. PŘEDMĚT, CÍL A STRUKTURA DISERTAČNÍ PRÁCE 5-7
3. METODY A TECHNIKY EMPIRICKÉHO VÝZKUMU 8-11
4. VÝSLEDKY DISERTAČNÍ PRÁCE 12-17
5. VYBRANÁ BIBLIOGRAFIE 18-21

1. ABSTRAKT

Předmětem disertační práce je teoretická a empirická analýza proměn kulturní identity v kontextu interkulturní komunikace. Při zpracování zvoleného tématu byly využity jak teoretické poznatky získané studiem odborných knih a dalších relevantních pramenů, tak empirická data, která autorka shromáždila prostřednictvím antropologického terénního výzkumu v průběhu dvouletého pobytu v Berlíně. Hlavním cílem disertační práce bylo popsat, analyzovat a interpretovat fenomén kulturní identity v kontextu migračních procesů, globalizace a evropské utečenecké krize. Zvláštní pozornost byla proto věnována situaci cizinců, kteří se ocitli v nové odlišné kultuře a prochází náročným procesem adaptace na nové prostředí. Proměny identity cizinců a jejich vztah k majoritní kultuře je zkoumán také z hlediska různých typů imigrační politiky hostitelských zemí. V ohnisku výzkumného zájmu se tak ocitly otázky efektivity asimilační, integrační a multikulturní politiky. Mezi dílčí cíle práce patří deskripce a analýza procesů utváření, reprodukce a transformace kulturní identity do podoby identity bikulturní nebo transkulturní a identifikování bariér a faktorů ovlivňujících účinnost interkulturní komunikace. Součástí disertační práce je prezentace výsledků antropologického terénního výzkumu, který autorka realizovala v letech 2014 až 2015 mezi zahraničními studenty a lektory v univerzitním prostředí Humboldt Universität zu Berlin. Prostřednictvím dotazníkového šetření, rozhovorů a zúčastněného pozorování se u svých informátorů a respondentů pokusila identifikovat specifika interkulturní komunikace, postoje Berlíňanů k multikulturnímu soužití a analyzovat procesy adaptace cizinců na odlišné kulturní prostředí. Cílem práce byla z tohoto hlediska snaha přispět z interdisciplinární perspektivy a prostřednictvím terénního výzkumu k hlubšímu pochopení mechanismů ovlivňujícím proměnu identity cizinců a analyzovat faktory, které ovlivňují interkulturní komunikaci a multikulturní soužití. V neposlední řadě je aspirací této práce poukázat na význam interkulturní kompetence osobnosti a multikulturní výchovy jako nástrojů umožňujících pochopení „jinakosti“ a kultury „těch druhých“ ve stále více globalizovaném světě.

Klíčová slova v češtině: kultura, kulturní změna, kulturní identita, imigrační politika, interkulturní komunikace.

ABSTRACT

The subject of this dissertation is a theoretical and empirical analysis of the transformations of cultural identity in the context of intercultural communication. The main objective of the dissertation was to describe, analyse and interpret the phenomenon of cultural identity in the context of migration processes, globalization and the European refugee crisis. Special attention was, therefore, paid to the situation of foreigners who find themselves in a new different culture and are going through a difficult process of adaptation to a new environment. Transformations of the foreigners identity and their relationship to the majority culture are also being studied in terms of different types of immigration policies in host countries. In the focus of the research interest were the questions of the efficiency of assimilation, integration and multicultural policy. Among the sub-objectives of the work are included the description and analysis of the processes of formation, reproduction and transformation of cultural identity into the identity of bicultural or transcultural. Also the identification of barriers and factors influencing the effectiveness of intercultural communication are mentioned. A part of the dissertation is a presentation of the results of the anthropological field research, which the author carried out between the years 2014 and 2015 among foreign students and lecturers in the academic environment at Humboldt Universität zu Berlin. Through a questionnaire survey, interviews and a participant observation of her informants and respondents she tried to identify the specifics of intercultural communication, the attitudes of the Berliners to multicultural coexistence, and to analyse the processes of foreigners adaptation to a different cultural environment. From this point of view the aim of the work was to contribute to a deeper understanding of the mechanisms affecting the transformation of the foreigners identity and the analysis of the factors that affect intercultural communication and multicultural coexistence from the interdisciplinary perspective and through field research. Last but not least, the aspiration of this work is to highlight the importance of intercultural competence personality and multicultural education as a tool to understanding "otherness" and the culture of "the others" in the increasingly globalised world.

Key words in English: culture, cultural change, cultural identity, immigration policy, intercultural communication.

2. PŘEDMĚT, CÍL A STRUKTURA DISERTAČNÍ PRÁCE

Předmětem disertační práce je výzkum kulturní identity cizinců v kontextu migračních procesů a evropské utečenecké krize. Zvláštní pozornost byla proto věnována adaptaci cizinců na nové kulturní prostředí. Proměny identity cizinců a jejich vztah k majoritní kultuře je zkoumán také z hlediska různých typů imigrační politiky hostitelských zemí.

Hlavní cíl disertační práce, jímž je analýza a interpretace proměn kulturní identity v kontextu interkulturní komunikace, byl dále operacionalizován do řady dílčích cílů:

Dílčí cíle
Rešerše a analýza současného stavu zkoumané problematiky.
Vymezení a definování klíčových gnoseologických pojmů a kategorií.
Stanovení tematických okruhů teoretické části práce.
Formulace výzkumného problému a dílčích hypotéz empirické části práce.
Volba metod a technik terénního výzkumu. Konstrukce kvantitativního dotazníku a koncepce otázek kvalitativního rozhovoru.
Realizace půlročního pilotního terénního výzkumu mezi zahraničními studenty na berlínské jazykové škole. Ověřování relevance polostrukturovaných rozhovorů.
Realizace terénního výzkumu prostřednictvím dotazníkového šetření, rozhovorů, zúčastněného pozorování na Humboldt Universität zu Berlin a dalších vybraných německých univerzitách. Paralelní terénní výzkum probíhající ve dvou vybraných berlínských městských čtvrtích a profesním prostředí služeb (cukrárna, nemocnice).
Deskripce, analýza a interpretace získaných empirických dat. Zpracování teoretických a empirických poznatků do podoby disertační práce.

Příprava a zpracování disertační práce proběhla ve dvou základních fázích. V první, přípravné fázi, byla provedena rešerše odborné literatury a realizován půlroční pilotní výzkum na mezinárodní jazykové škole pro cizince v Berlíně, který umožnil testovat relevanci okruhů, cílů a použitých výzkumných metod. Součástí první fáze výzkumu byly konzultace, konstrukce kvantitativního dotazníku a formulace otázek rozhovorů. Výstupy první fáze výzkumu poté umožnily v průběhu druhé realizační výzkumné fáze provést sběr empirických dat prostřednictvím kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod. Získané teoretické a empirické poznatky, kterých bylo v obou fázích výzkumu dosaženo, byly využity při zpracování finální podoby disertační práce a k publikování odborných článků na dané téma.

Postup při zpracování disertační práce:

<table>
<tr><th>První fáze</th><th>Druhá fáze</th><th>Výstup práce</th></tr>
<tr><td>Rešerše odborné literatury. Formulace výzkumných otázek a hypotéz.</td><td>Analýza odborné literatury a dalších relevantních pramenů v souladu s cíli práce.</td><td rowspan="3">Deskripce, analýza a interpretace terénních poznámek. Zpracování získaných teoretických informací a empirických dat do podoby disertační práce. Prezentace poznatků prostřednictvím vlastní publikační činnosti.</td></tr>
<tr><td>Studijní pobyt na mezinárodní jazykové škole pro cizince v Berlíně. Testování relevance okruhů a cílů výzkumu.</td><td>Sběr empirických dat v prostředí jazykové školy prostřednictvím rozhovorů, participace na činnostech, zúčastněného pozorování a vizuální dokumentace.</td></tr>
<tr><td>Studijní pobyt na Humboldt Universität zu Berlin (Institut slavistiky). Konzultace tématu s odborníky. Příprava a zpracování koncepce kvantitativního dotazníku. Formulace tematických okruhů kvalitativních rozhovorů. Obsahová analýza článků v místním tisku. Vymezení dílčích cílů.</td><td>Sběr empirických dat v univerzitním prostředí prostřednictvím rozhovorů, zúčastněného pozorování a dotazníkového šetření. Paralelní terénní výzkum ve dvou vybraných berlínských čtvrtích. Participace na činnostech ve dvou profesních prostředí (služby, nemocnice).</td></tr>
</table>

Stanoveným cílům byla pořízena koncepce a struktura disertační práce, kterou tvoří pět relativně samostatných kapitol, jež z různého úhlu pohledu analyzují zvolené výzkumné téma. V první kapitole, která je věnována aktuální problematice proměn identity v kontextu migrace a globalizace, je zkoumaná problematika zasazena do širších souvislostí exogenní kulturní změny. Zvláštní pozornost je zde věnována otázkám imigrační politiky a důsledkům selhání politiky multikulturalismu ve vyspělých zemích západní Evropy. V závěru kapitoly je z antropologické perspektivy vymezena jedna z ústředních kategorií disertační práce – pojem kultura, který je prezentován jako gnoseologický nástroj studia jinakosti a proměn identity. Ve druhé kapitole je nastolené téma dále rozvíjeno hledáním kořenů krize identity v kontextu evropské utečenecké krize a analýzou fenoménu cizinců jako zdroje exogenní a endogenní kulturní změny. Ve třetí kapitole je ohnisko výzkumného zájmu přesunuto k ústřednímu tématu celé práce – deskripci, analýze a interpretaci proměn kulturní identity z hlediska jejího utváření, reprodukce a transformace. Zvýšená pozornost je zde věnována kategoriím transkulturní identita a hraniční identita a zamyšlení nad vztahem biologické a kulturní determinace lidského chování a prožívání. Ve čtvrté kapitole, věnované vztahu jazyka a myšlení v interkulturním kontextu, jsou analyzovány bariéry interkulturní komunikace, jejíž zvládnutí představuje klíčový faktor k porozumění jinakosti a světu těch druhých. Logické vyústění celé práce představuje závěrečná pátá kapitola, která prezentuje předmět, metody, cíle a výsledky antropologického terénního výzkumu, který výrazně ovlivnil zpracování disertační práce. Předmětem empirického výzkumu byla analýza adaptace cizinců na podmínky života v odlišné kultuře. Zvláštní pozornost byla věnována faktorům interkulturní komunikace, jakými jsou například kulturní identita, imigrace, kulturní šok, smíšená manželství, integrace atd. Cílovou skupinou byli především studenti českého a slovenského jazyka a kultury Humboldt Universität zu Berlin. Mezi mé informátory ale patřili také vysokoškolští učitelé, kteří mají zkušenost s výzkumem a výukou cizinců a široké spektrum obyvatel Berlína včetně místních imigrantů. Prostřednictvím s nimi provedených rozhovorů bylo možné získat široké spektrum informací o problematice kulturních odlišností, transformaci identity a hlavních bariér integrace a asimilace cizinců, které bylo možné využít jak při zpracování teoretické části práce, tak k získání nových empirických poznatků. Tato práce přirozeně neaspiruje na vyčerpávající a komplexní zpracování zkoumané problematiky. Je vedena spíše snahou analyzovat antropologicky a kulturologicky relevantní téma a přispět tak alespoň dílčím způsobem k řešení aktuální problematiky potenciálního střetu odlišných civilizací a kultur.

3. METODY A TECHNIKY EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

V disertační práci je uplatněn interdisciplinární přístup založený na využití primárních i sekundárních pramenů a poznatků získaných vlastním antropologicky koncipovaným terénním výzkumem. Zdrojem informací a poznatků, které mi umožnily zpracovat disertační práci, jsou výzkumné odborné studie, vědecké monografie, kompendia a empirická data získaná v průběhu mého výzkumného pobytu v Berlíně.

Základní výzkum probíhal na Humboldt Universität zu Berlin /Philosophische Fakultät II/ Institut für Slawistik. Sekundární „kontrolní" výzkumy byly realizovány mezi studenty prostřednictvím lektorů slavistiky na univerzitách v městech Kolín, Regensburg, Lipsko a Vídeň. Výzkumný vzorek byl sestaven ze studentů, kteří vykazovali znaky kulturní jinakosti – jednalo se o cizince pocházející z různých zemí, kteří se od domácí německé populace odlišovali svými jazyky, kulturními vzorci chování a myšlení, mentalitou i hodnotovým a normativním systémem. Pro můj výzkum ale bylo podstatné, že mě pobyt na berlínské jazykové škole a poté následně na Humboldt Universität umožnil analyzovat a interpretovat (1) specifika interkulturní komunikace, (2) proměny kulturní identity, (3) formy adaptace studentů Institutu für Slawistik na život v německé kultuře.

Ke sběru relevantních informací jsem použila řízené kvalitativní rozhovory s vybranými informátory a standardizovaný kvantitativní dotazník určený širšímu spektru relevantních respondentů. Součástí výzkumu byla také obsahová analýza dokumentů souvisejících s adaptací členů cílové skupiny na život v hostitelské kultuře, sběr fotografií a audio-záznamů dokumentujících průběh rozhovorů. Lokalitou, v níž jsem každodenně realizovala zúčastněné pozorování, byla oblast mého bydliště. V první fázi svého výzkumu jsem se pohybovala v částech centra jako je například Berlín Prenzlauer Berg, ale poté, co jsem pro potřeby svého výzkumu zmapovala tuto část Berlína, jsem se přestěhovala do okrajové části města zvané Zehlendorf, která je tvořena převážně německým obyvatelstvem. Specifika obou míst mě umožnila duální, systematický a spontánní sběr informací a dat, jež jsem průběžně získávala na bázi sousedských vztahů i prostřednictvím náhodných rozhovorů s kolemjdoucími lidmi.

Paralelně se zúčastněným pozorováním a rozhovory v místě mého berlínského bydliště jsem tři měsíce prováděla sběr empirických dat v jazykovém centru Sprachschule und Campus Berlin. Jednalo se o edukativní, multikulturní a cizojazyčné prostředí, jež mi v plném rozsahu umožnilo uplatnit mojí roli a aspirace terénní výzkumnice. V centru mého výzkumu bylo početně proměnlivé multikulturní ohnisko tvořené studenty a lektory ve věkové kategorii 17

až 60 let, jež mi umožnilo pozorovat a osobně participovat na průběhu jazykové a kulturní adaptace cizinců na německé prostředí. Po ukončení mého pobytu na jazykové škole jsem pokračovala se svým výzkumem v prostředí Humboldt Universität zu Berlin. Zde jsem na základě vědecko-výzkumné stáže působila v akademickém roce 2014/2015. Systematicky jsem organizovala a uskutečňovala kvantitativní a kvalitativní výzkum mezi studenty, pedagogy a cizinci působícími na německých a rakouských univerzitách.

V průběhu svého výzkumu jsem si uvědomila, že cenným zdrojem empirických dat může být mé zapojení do standardního „pracovního procesu". Poté, co jsem pochopila, jak cenným zdrojem empirických dat může být má participace na pracovních aktivitách, rozhodla jsem se získat práci v jedné z nejstarších nemocnic v Berlíně, Alexianer St. Hedwig-Krankenhaus, situované v historickém centru města. Zde jsem navázala množství kontaktů s řadou zaměstnanců, z nichž nezanedbatelnou část tvořili právě přistěhovalci. V průběhu pracovních interakcí jsem tak mohla pozorovat a analyzovat konkrétní projevy multikulturního soužití v extrémních podmínkách instituce, jejíž klienti se pohybují na hranici života a smrti. Za významný sociální prostor, v němž se odehrával můj terénní výzkum, lze označit také „svět každodennosti" a s ním spjatý kulturní kontext, ve kterém jsem trávila svůj volný čas. Původní výzkumný záměr byl převážně cílený na respondenty, u nichž jsem předpokládala sběr empirických dat prostřednictvím standardizovaného kvantitativního dotazníku. Vzhledem k jejich nízké návratnosti jsem ale tento zdroj empirických dat využila velmi selektivně a rozhodla se přenést těžiště výzkumu na kvalitativní rozhovory s informátory či klíčovými konzultanty. S odstupem času lze konstatovat, že sběr dat prostřednictvím rozhovorů a zúčastněného pozorování byl v konečném důsledku pro výzkum přínosnější. Rozhovory s informátory totiž bylo možné realizovat kontinuálně po celou dobu výzkumu, v různém prostředí s tematicky minimálním omezením. V průběhu výzkumu se mi tak podařilo postupně vytvořit relevantní vzorek „klíčových informátorů", který tvořili:

1. Lektoři a zahraniční studenti berlínského jazykového centra a campusu.
2. Akademičtí pracovníci Humboldt Universität zu Berlin.
3. Imigranti i „domorodci", s nimiž jsem navázala pracovní kontakty.
4. Lidé, s nimiž jsem se setkávala v místě svého bydliště a širším kulturním kontextu.

Při výběru informátorů jsem dbala na to, aby měl výzkumný vzorek zastoupení různých (1) věkových, (2) genderových, (3) vzdělanostních, (4) profesních skupin. Skutečnost, že jsem uskutečňovala terénní výzkum dlouhodobě, mi umožňovala vzorek informátorů neustále

konstruktivně rozšiřovat. Předmětem rozhovorů byly především otázky týkající se: prostředí (co je z perspektivy cizince pro danou oblast typické, co mu schází), kontrastu mezi vlastí a Německem (nové prostředí – shody, rozdíly), zabezpečení a způsobu bydlení (kde bydlí, jak bydlí, národnost spolubydlících), ubytování a chodu „domácnosti“ (komparace způsobu bydlení v zemi původu a Německu), kulturního šoku (co je v Německu po příchodu nejvíc překvapilo a psychicky stresovalo). Pozornost byla věnována také názorům na podnebí, stravu, zvyky, rytmus dne a společenské normy a kulturní stereotypy. Za důležité jsem považovala také otázky vztahující se ke zkušenosti (1) s jazykovou výukou před příchodem do Německa (případné jazykové kurzy či vzdělání relevantní k výuce), (2) se vztahem k výuce (vášeň a nadšení versus nutnost a povinnost), (3) s pohledem do budoucnosti (perspektivy slavistiky a její uplatnění v budoucnosti), (4) s názory na pracovní tempo v Německu (důraz na výkon, kvalitu, přesnost) v porovnání se zemí původu, (5) s propojením pracovního, společenského a osobního života (je možné, limitované, komplikované, nemožné) v porovnání se zemí původu, (6) s okruhem přátel (národnost přátel, místo seznámení s přáteli aj.), (7) s trávením volného času (v kontrastu s domovem), s perspektivou (proč tu ne/chce zůstat) a (8) se strategií osobního života v případě setrvání v hostitelské zemi. V průběhu svého terénního výzkumu jsem získala 25 klíčových informátorů, s nimiž jsem provedla opakované kvalitativní rozhovory, které mi pomohly analyzovat a interpretovat problémy spjaté s adaptací cizinců na nové kulturní prostředí. Řadu těchto informací, souvisejících s transformací identity a interkulturní komunikací, jsem promítla do teoretické části své disertační práce. Získaná empirická data mi totiž umožnila interaktivně pracovat s teoretickými zdroji, které jsem na Humboldt Universität zu Berlin průběžně studovala a s místními odborníky také konzultovala.

Významným nástrojem sběru empirických dat byly rozhovory, které měly formu (1) rozhovoru s pomocí návodu, (2) neformálního rozhovoru, (3) skupinové diskuze. V rozhovorech byl kladen důraz zejména na otázky vztahující se k názorům, hodnotám, postojům a pocitům, neboť je považuji za důležité k hlubšímu porozumění psychických a kognitivních procesů spjatých s adaptací cizince na nové prostředí. V realizovaných rozhovorech bylo zjišťováno, co si dotazovaní myslí o světě, jaké jsou jejich cíle, záměry, tužby a hodnoty. Zvýšená pozornost byla věnována obsahu, formě, způsobu kladení otázek i kontextu, v němž rozhovory probíhaly. Součástí rozhovoru byly jak „uzavřené“ otázky, směřující k jednoznačné odpovědi, tak „otevřené“ otázky, které bylo možné v průběhu výzkumu neustále doplňovat, upřesňovat nebo flexibilně modifikovat.

Rozhovor s pomocí návodu, tj. předem připraveného souboru otázek a tematických okruhů, jsem realizovala převážně v univerzitním prostředí. Dotazovanými byli jednotliví představitelé lektorátů. Rozhovor se odehrával v jejich přirozeném prostředí, tedy univerzitních kancelářích. S pořadím otázek i akcentováním konkrétních témat jsem pracovala velmi volně. Cílem rozhovorů bylo představit téma a cíle mého výzkumu a získat co nejvíce informací o postojích informátorů ke mnou zkoumané problematice a využít jejich zkušenosti a poznatky v oblasti výuky cizinců. Rozhovorům předcházelo mé seznámení s vysokou školou a konkrétními studijními programy zaměřenými na výuku cizinců. Následné rozhovory mi poté pomohly hlouběji proniknout do univerzitního prostředí a pochopit místní vzdělávací institucionální strukturu.

Techniku neformálního rozhovoru jsem používala u informátorů, se kterými jsem spontánně navázala přirozenou komunikaci. Přiznám se, že tento komunikační model sběru dat mi vyhovoval nejvíce. Je mi blízké bezprostřední a spontánní jednání a skutečnost, že mohu tímto způsobem získat velmi mnoho kontextuálních informací, mě jistým způsobem přitahovala. Techniku polostrukturovaného neformálního rozhovoru jsem proto preferovala a využívala mezi studenty jazykového centra, při rozhovorech s přáteli a známými v místě bydliště, v pracovním prostředí cukrárny a nemocnice i širší oblasti každodenního života na místech, kde jsem trávila svůj volný čas. Tyto rozhovory ale nebyly nekontrolovatelně spontánní, neboť jsem do nich promítala téma svého výzkumu a předem připravené schéma zahrnující problémové okruhy, které mě zajímaly. Na tomto typu rozhovoru jsem oceňovala jeho flexibilitu, která mi umožňovala dialog s informátorem situačně modifikovat a současně získávat nové poznatky a interpretace, které rozšiřovaly mojí kulturní kompetenci.

Metodu sběru dat prostřednictvím skupinové diskuze, jsem uplatnila v prostředí jazykového centra v průběhu přestávek mezi výukou jazyka, nebo u diskuzí, které se spontánně rozvinuly během samotného vyučování. Následně jsem tuto metodu uplatňovala v době svého studijního pobytu na Humboldt Universität zu Berlin (Institut für Slawistik) na přednáškách věnovaných studiu slovenského jazyka a slovenské kultury. Jako výzkumnice pohybující se v terénu jsem nepřetržitě vyhledávala, ale i analyzovala jakékoliv další informace, které mohly přispět k osvětlení výzkumných otázek. Součástí mého výzkumu se tak stala také obsahová analýza dokumentů, které se vztahovaly k problematice adaptace cizinců na odlišnou kulturu například toho, jak německý tisk informoval o evropské utečenecké krizi. Obraz, který média o příchodu imigrantů vytvářejí, totiž představuje významnou determinantu ovlivňující vztah cizinců a příslušníků hostitelské země.

4. VÝSLEDKY DISERTAČNÍ PRÁCE

Předmětem disertační práce byla interdisciplinární analýza a interpretace proměn kulturní identity cizinců v kontextu probíhajících migračních procesů, globalizace a současné evropské utečenecké krize. Zvláštní pozornost proto byla věnována teoretické deskripci a analýze takových tematických okruhů jako jsou migrační procesy, kulturní změna, kulturní šok, fenomén cizince, přijetí jinakosti, imigrační politika, osobní a kulturní identita a význam interkulturní komunikace v měnícím se světě. V ohnisku terénního antropologického výzkumu, který byl důležitým zdrojem empirických dat umožňujících zpracování disertační práce, se proto ocitla analýza situace imigrantů, jež se ocitli v nové a svojí podstatou odlišné kultuře a prochází náročným procesem adaptace na nové prostředí. Výchozím předpokladem a do jisté míry i ústřední hypotézou mé práce se stala teze, podle níž nelze současné celosvětové problémy vyvolané migrační krizí redukovat na jejich ekonomické, politické nebo demografické příčiny a důsledky. Bez ohledu na faktory, které evropskou utečeneckou krizi způsobily, je nezbytné do analýzy stávající situace vnést kulturologickou perspektivu a antropologickou analýzu. Tento gnoseologický přístup klade důraz na determinující sílu kultury vystupující v podobě negenetického softwaru lidské mysli, jenž si se sebou imigranti přinášejí a jež i v nových podmínkách ovlivňuje jejich chování a prožívání. Jinými slovy, na cizince by nemělo být pohlíženo pouze jako na zdroj levných pracovních sil (ekonomický aspekt), vítaný populační přírůstek, jež nahradí postupně vymírající a neochotně se reprodukující příslušníky majoritní společnosti (demografický aspekt) nebo na faktor mocenských a ideologických zájmů (politický aspekt), ale jako na příchozí, kteří ve svých vzorcích chování a myšlení vykazují normy a ideje odlišné kultury. V teoretické části práce je proto obsažena analýza možných sociokulturních důsledků migračních procesů na kulturu hostitelské země a popis úskalí různých typů imigrační politiky, která zejména ve své multikulturní variantě v řadě zemí Evropské unie selhala. Osud „cizinců v cizí zemi“ ale neovlivňuje pouze místní imigrační legislativní politika, ale také lokální kulturní stereotypy a sdílené postoje majoritní společnosti vůči „jinakosti“. Proto je v práci věnována pozornost fenoménu cizince a identifikaci bariér, s nimiž se imigranti po příchodu do odlišné kultury potýkají.

Na základě teoretických pramenů, vlastního empirického výzkumu a osobní zkušenosti jsem dospěla k názoru, že striktní asimilační, stejně jako velkoryse multikulturální imigrační politika, představuje v dialogu majoritní společnosti se světem „těch druhých“ slepou uličku.

Za mnohem efektivnější považuji cestu postupného začlenění (integraci) cizinců do kultury hostitelské země. Integrační politika ale může mít celou řadu podob. K tomu, aby byla úspěšná, je nezbytné překonat celou řadu bariér, které vstupují do interakce příslušníků minoritní a majoritní kultury. Jsem si vědoma toho, že výsledky mého terénního výzkumu, který byl realizován ve specifickém prostředí multikulturního města Berlín, nemohu generalizovat na všechny země Evropské unie. Přesto se mi v souladu s poznatky jiných badatelů, kteří se problematice identity a interkulturní komunikace věnují, podařilo v průběhu výzkumu identifikovat několik obecných trendů:

1. Přistěhovalci pocházející ze zemí s odlišnou kulturou jsou zdrojem exogenní a
2. endogenní změny, která ve stále větší míře ovlivňuje vývoj Evropské unie.
3. Odlišné normy a ideje se ve stále větší míře stávají zdrojem kulturních a sociálních konfliktů mezi přistěhovalci a příslušníky hostitelské země.
4. Multikulturní politika se příliš neosvědčila.
5. předpoklad, že potomci přistěhovalců budou plně asimilováni do majoritní kultury se nesplnil.
6. Tendence identifikovat se s kulturou země původu rodičů u příslušníků třetí generace přistěhovalců pod vlivem šíření islamismu někdy nabývá kontrakulturní podobu.
7. V zemích s dlouhodobou imigrací dochází k nárůstu bikulturní a multikulturní identity.
8. Klíčem k úspěšnému včlenění přistěhovalců do kultury majoritní společnosti je získání jazykové a multikulturní kompetence.
9. V zemích Evropské unie narůstá význam „umění“ multikulturní komunikace a multikulturního tréninku.

Za velice významný trend považuji skutečnost, že vlivem resocializace cizinců, uzavírání multikulturních manželství a narůstání počtu potomků, kteří se v těchto svazcích narodili, se v majoritní populaci objevuje stále více lidí s bikulturní nebo transkulturní identitou. Vícečetná identita ale může být zdrojem vnitřních psychických konfliktů, krize identity a u třetí generace přistěhovalců i impulsem k hledání kořenů původní identity v zemi původu rodičů. Fyzicky zpřetrhané kontakty jsou kompenzovány prostřednictvím moderních informačních technologií a sociálních sítí, které potomkům narozeným v multikulturním svazku umožňují aktivně vstupovat do kultury, z níž pocházejí jeho rodiče nebo prarodiče a revitalizovat své kulturní kořeny. Na odvratu od kultury hostitelské země a růstu pocitu kulturního vykořenění ale mají u potomků cizinců velký podíl sociální faktory, zejména nedostatek pracovních příležitostí, chudoba a ve srovnání s příslušníky majoritní společnosti nerovné příležitosti.

V průběhu výzkumu jsem se pokusila identifikovat a analyzovat bariéry, které přistěhovalcům ztěžují adaptaci na kulturu hostitelské země. Zjistila jsem, že primárními faktory, které limitují úspěšnou integraci cizinců a jejich přijetí ze strany příslušníků majoritní společnosti, je míra jejich jazykové a interkulturní kompetence. Překvapilo mě, že mnoho přistěhovalců i po několika letech pobytu v hostitelské zemi vykazuje nízkou nebo jen průměrnou znalost jazyka hostitelské majoritní společnosti, což snižuje jejich sociální status v očích domorodců i jejich schopnost se v nové vlasti profesně i společensky prosadit. Neméně důležitá je i míra interkulturní kompetence, tedy schopnosti imigrantů osvojit si kulturu hostitelské země a adekvátně ji využívat v průběhu sociálních interakcí a zvládání kulturně rozmanitých situací. Interkulturní kompetence představuje komplexní interiorizovaný systém, jehož základní komponenty tvoří vnitřně integrované afektivní, behaviorální a kognitivní schopnosti, znalosti a dovednosti. Podobně jako učení se cizímu jazyku také získání interkulturní kompetence vyžaduje systematické osvojování a prohlubování modelů jednání, emotivních postojů a ideových systémů, které jsou pro danou kulturu typické. Jednou z cest, jak efektivně získat interkulturní kompetenci je interkulturní trénink, který dnes představuje relativně novou a perspektivní oblast aplikované interkulturní psychologie a kulturní antropologie. Na kognitivní úrovni interkulturní trénink umožňuje osvojit si adekvátní znalosti o cizích kulturách, včetně schopnosti identifikovat odlišné předsudky a kulturní stereotypy. Na behaviorální úrovni je možné prostřednictvím interkulturního tréninku zvládnout verbální a nonverbální dovednosti nezbytné k úspěšné adaptaci na odlišnou kulturu. Na afektivní úrovni, která reprezentuje oblast lidského prožívání, interkulturní trénink umožní vhled do smyslu, významu a role emotivních postojů v interkulturní komunikaci. Získaná interkulturní kompetence tak cizincům, adaptujícím se na odlišné kulturní prostředí, umožní úspěšně využít kognitivní poznatky, behaviorální vzorce jednání a emotivní postoje, které jsou pro danou kulturu typické. V průběhu mého výzkumu mi dotázaní cizinci potvrdili, že by systematický interkulturní trénink ocenili jako součást multikulturní výchovy určené imigrantům. Přiznávali, že v průběhu své adaptace na odlišné prostředí si různé dimenze kultury hostitelské země osvojovali spontánně, nesystematicky a v řadě aspektů nedostatečně, což se negativně promítlo do jejich interakce s příslušníky majoritní společnosti. Získání interkulturní kompetence ale neznamená, že se cizinci v plném rozsahu zřeknou nebo ztratí kulturní kompetenci a identitu spjatou se zemí svého původu. Na úrovni lidské psychiky se získání nové kulturní kompetence projeví transformací původní kulturní identity v identitu bikulturní (fenomén tzv. „půlek“) nebo identitu transkulturní. Je ale zajímavé, že řada mých

informátorů, kteří vykazovali bikulturní identitu, se sama identifikovala s kosmopolitním postojem ke světu a sami sebe označovali za „Evropany“.

Cizinci se ale nepotýkají pouze s problémem osvojení si nového jazyka a vytvoření interkulturní kompetence, ale také s odmítavými postoji, kulturními stereotypy (heterostereotypy) a předsudky, které pod vlivem etnocentrismu a kulturního klimatu vůči nim zaujímají příslušníci majoritní kultury. Cizinec je totiž po svém příchodu z perspektivy domorodců vnímán skrze prizma své „jinakosti“. Je to člověk „bez minulosti“, „bez statusu“ a povinnosti respektovat domorodé „idoly kmene“. Je také nositelem nepředvídatelného a někdy dokonce nelogického myšlení a jednání. Cizinec je často v očích domorodců ten, kdo potenciálně nebo reálně narušuje zavedený místní řád a nutí domorodce myslet v kategoriích „my a oni“. V průběhu výzkumu jsem se snažila prostřednictvím zúčastněného pozorování a rozhovorů testovat validitu hypotézy britské antropoložky Mary Douglasové, která je přesvědčena, že každá společnost má tendenci chránit hranice svého kulturního řádu a eliminovat vše, co tento řád narušuje. Příchod cizinců je proto vnímán jako ohrožení a jejich pobyt na domorodém území jako „nemístný“ v terminologii Douglasové „nečistý“. Musím konstatovat, že v průběhu svého pobytu jsem se v multikulturním prostředí Berlína s negativními nebo výrazně xenofobními postoji vůči cizincům nesetkala. Berlíňané si přítomnost odlišných subkultur ve svém městě uvědomují, mají ale tendenci jejich existenci neřešit a zachovávat si ve vztahu k „těm druhým“ tolerantní postoj nebo nekonfliktní sociální distanc. Evropská utečenecká krize, její politizace a medializace, ale vyvolala společně s růstem teroristických útoků na území Evropy neklid a obavy z budoucnosti. Specifickou oblastí mého výzkumného zájmu byla problematika kulturního šoku, jímž po vstupu do cizí země imigranti procházejí. Z realizovaných rozhovorů i vlastní sociální zkušenosti vyplynulo, že se u nově příchozích přistěhovalců mění průběh fází kulturního šoku. Podle tradičního, dnes již „klasického“ modelu kulturního šoku údajně cizinec, který se ocitl v kontaktu s cizí kulturou, standardně prochází: (1) iniciační fází počátečního „okouzlení“ novým prostředím, (2) fází negativních zážitků spjatých s akulturačním stresem a hostilitou pociťované vůči nové kultuře, (3) fází osvojování jazyka a interiorizace nové kultury a (4) fází získání a uplatnění nové kulturní kompetence včetně schopnosti řešit interkulturní problémy a situace související s pobytem v hostitelské kultuře. V průběhu svého výzkumu jsem ale zjistila, že první, pro cizince údajně pozitivní, fáze kulturního šoku označovaná jako „líbánky“ se u řady imigrantů nedostavila. Tato skutečnost je pochopitelná zejména u současných imigrantů, kteří Německo považovali za „zaslíbenou zem“ a vstoupili do ní často zmanipulováni médii a propagandou s

řadou velkých očekávání a bez jakékoliv jazykové nebo transkulturní kompetence. Místo fáze pozitivních „líbánek“ je ale čekalo zklamání, akulturační stres, eskalující institucionální problémy a negativní zážitky vedoucí k hostilitě, vůči pro ně špatně čitelné, kultuře hostitelské země. V průběhu svého výzkumu jsem dospěla k závěru, že značný podíl na adaptačních problémech, s nimiž se současní imigranti v zemích Evropské unie potýkají, mají kromě nízké jazykové a interkulturní kompetence imigrantů také vzorce chování a myšlení, které jsou typické pro majoritní německou kulturu. Na základě svého výzkumu jsem zjistila, že „domorodí“ Němci kladou důraz na (1) disciplínu, (2) přesnost, (3) slušnost, (4) sebekontrolu, (5) racionalitu, (6) pracovitost, (7) vstřícnost, (8) individualismus, (9) dodržování pravidel sociální interakce, (10) smysl pro pořádek a (11) respektování institucionálního řádu. Pro Němce jsou ovšem důležité i symbolické aspekty jejich kultury, které jsou spjaty s jejich národní hrdostí, místní tradicí, kulturním dědictvím, efektivní ekonomikou a moderními ikonami a symbolikou v oblasti sportu, kulturního průmyslu, společenského života a trávení volného času. Tyto hodnoty, ideje a s nimi spjaté normy a pravidla sociální interakce se promítají také do implicitních očekávání, které Němci promítají do svého vztahu k imigrantům. Problém spočívá v tom, že imigranti pocházející z oblastí ovlivněných muslimskou kulturou tato očekávání často neznají a v sociální interakci ani neplní. Do vzájemné komunikace mezi domorodci a cizinci tak vstupuje sociální entropie a neporozumění vyvolané absencí interkulturní kompetence. Příchozí cizinci islámského původu se proto v ideové a normativní rovině uchylují k tradiční muslimské víře a s ní spjatými hodnotami a životním stylem. Pochopení a vstřícný postoj nachází v muslimských komunitách obývajících cizinecká ghetta, jejichž obyvatelé nově příchozí imigranty nemotivují k osvojení jazyka hostitelské země ani k získání interkulturní kompetence. To ve svých důsledcích vede k tomu, že dochází k poklesu socializační anticipace nových přistěhovalců i jejich snahy integrovat se do kultury hostitelské země. Neuspokojivé ekonomické podmínky a sociální inkluze vede k růstu nespokojenosti imigrantů a sociálních nepokojů. Cizinecká ghetta se tak stávají aktivními ohnisky endogenní kulturní změny, která vnáší do majoritní kultury neklid a obavu z budoucího vývoje. K růstu xenofobie přispívá také skutečnost, že na území Evropské unie se pohybuje mnoho blíže neidentifikovaných imigrantů, kteří představují potenciální bezpečnostní riziko. Otázkou zůstává jak, a zda vůbec, bude Evropská unie na tuto situaci schopná efektivně reagovat. Můj výzkum bohužel naznačil, že Evropská unie nebyla na utečeneckou krizi připravena a tradiční asimilační a multikulturní modely imigrační politiky v nových podmínkách selhávají. O to více považuji

za důležité zdůraznit význam multikulturální výchovy a interkulturního tréninku jako součást řešení nadčasové otázky „my“ versus „oni“.

5. VYBRANÁ BIBLIOGRAFIE

Abrams, D. – Hogg, M. A. (eds.). (1999). *Social Identity and Social Cognition.* Malden, Mass.: Blackwell.

Agozino, B. (2000). *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Aldershot: Ashgate.

Augé, M. (2009). *Pour une anthropologie de la mobilité.* Paris: Manuels Payot.

Baldwin-Edwards, M. – Schain, M. (1994). *The Politics of Immigration in Western Europe.* Ilford: Frank Cass.

Baral, K. C. – Kar, P. C. (eds.). (2003). *Identities, Local and Global.* Delhi: Pencraft International.

Barnhouse, R. T. (1984). *Identity.* Philadelphia: Westminster Press.

Barša, P. (1999). *Politická teorie multikulturalismu.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost.* Praha: Mladá fronta.

Beierwaltes, W. (1980). *Identität und Differenz.* Frankfurt am Main: Klostermann.

Bekker, S. B. – Prinsloo, R. (eds.). (1999). *Identity? Theory, Politics, History.* Pretoria: Human Sciences Research Council.

Brettell, C. B. – Hollifield, J. F. (2000) *Migration Theory. Talking Across Disciplines.* New York: Routledge.

Brochmann, G. – Hammar, T. (1999). *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies.* Oxford: Berg.

Castles, S. – Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging.* Houndmills: Macmillan Press.

Castles, S. – Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World.* Houndmills: Macmillan Press.

Cerha, O. (2016). *Interkulturní trénink.* The Journal of Culture, 1, 40–44.

Clyne, M. (1994). *Inter-cultural Communication at Work: Cultural Values in Discourse.* Cambridge: Cambridge University Press .

Dashefsky, A. (ed.). (1976). *Ethnic Identity in Society.* Chicago: Rand McNally.

Disman, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost,* Praha: Karolinum.

Douglasová, M. (2014). *Čistota a nebezpečí:* Analýza konceptu znečištění a tabu. Praha: Malvern.

Edwards, T. (2010). *Kulturální teorie.* Praha: Portál, 2010.

Eriksen, T. H. (2007). *Antropologie multikulturních společností.* Praha: Triton.

Foucher, M. (2007). *L´Obession des frontières*. Paris: Perrin.

Gass, S. M. – Neu, J. (eds.). (1996). *Speech Acts Across Cultures: Challenges to Communication in a Second Language.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Gellner, A. (1993). *Národy a nacionalismus.* Praha: Hříbal.

Georges, E. (1990). *The Making of a Transnational Community: Migration, Development and Cultural Change in The Dominican Republic.* New York: Columbia University Press.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identit.* Cambridge: Polity Press.

Glazer, N. (1997). *We are all Multiculturalists now.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Greenhillová, K. M. (2010). *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy.* Ithaca: Cornell University Press.

Gudykunst, W. B. (ed.). (2005). *Theorizing about Intercultural Communication.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Gudykunst, W.B. – Kim, Y.Y. (1992). *Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication.* New York: McGraw-Hill.

Gutmanová, A. (2001). *Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání.* Praha: Filosofia.

Hall, E. T. (1959). *The Silent Language.* New York: Doubleday.

Heckmann, F. (1998). *Analysis of National Modes of Immigrant Integration:* Germany (EFMS Paper Nummer 27). Lancester, Europäisches Forum für Migrationsstudien.

Hirt, T – Jakoubek, M. (eds.). (2005). *Soudobé spory o multikulturalismus*. Plzeň: Aleš Čeněk.

Hofstede, G – Hofstede, G. J. (2007). *Kultury a organizace: Software lidské mysli.* Praha: Linde.

Janebová, E. a kol. (2010**).** *Interkulturní komunikace ve škole*. Praha: Fortuna.

Kelly, P. (ed.). (2002). *Multiculturalism Reconsidered.* Cambridge: Polity Press.

Kim, Y. Y. (2001). *Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-cultural Adaptation.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Klapetek, M. (2011). *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku.* Brno: CDK.

Kofler, A. (2002). *Migration, Emotion, Identities. The Subjective Meaning of Difference*. Wien: Braumüller.

Kuras, B. (2015). Jak zabít civilizaci**.** Praha: Eminent.

Massey, D. S. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium.* Oxford: Clarendon Press.

McCready, W. C. (ed.). (1983). *Culture, Ethnicity, and Identity: Current Issues in Research.* New York: Academic Press.

McRobbie, A. (2006). *Aktuální témata kulturálních studií.* Praha: Portál.

Migration Review (1999). *Migration in-and outflows to and from Germay.* Berlin, Federal Gouvernment´s Commissioner for Foreigners´ Issues, December.

Mital, K. (1986). *Tribal Identity in Changing Industrial Environment*. New Delhi, India: Metropolitan.

Modood, T. – Werbner, P. (eds.). (1997). *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity, and Community.* London New York: Zed Books.

Münz, R. (1999). *Der wandernde Kontinent Massenmigration in Europa.* Studientext, Berlin: Humboldt-Universität,

Mütter, B. – Uffelmann, U. (1996). *Regionale Identität im vereinten Deutschland. Chance und Gefahr.* Weinheim: Deutscher Studien Verlag.

Oberg, K. (2006). *Cultural Sock: Adjustment To New Cultural Environments.* Curare – Zeitschrift fur ethnomedizin und Transkulturelle Psychiatrie/Journal of Medical Antropology and Transcultural Psychiatry 29, 142–146.

Parekh, B. (2002). *Rethinking Multiculturalism.: Cultural Diversity and Political Theory.* Harvard: Harvard University Press.

Petrusek, M. (2007*). Společnosti pozdní doby.* Praha: Slon.

Pokorný, J. (2010). *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura.* Praha: Grada.

Portes, A. – Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation.* Berkeley, CA: University of California Press and Russell Sage Foundation.

Průcha, J. (2010). *Interkulturní komunikace.* Praha: Grada.

Rapport, N. – Dawson, A. (eds.). (1998*). Migrants of Identit: Perceptions of Home in a World of Movement*. Oxford, UK New York: Berg.

Reifová, I. a kol. (2004). *Slovník mediální komunikace.* Praha: Portál.

Scheu, H. Ch. (2011). *Migrace a kulturní konflikty.* Praha: Auditorium.

Scollon, R. – Scollon, S. W. (2001). *Intercultural Communication: A Discourse Approach.* Malden, MA: Blackwell.

Sim, S. (ed). (2001). *The Routledge Companion to Postmodernism.* London: Routledge.

Sitek, S. (ed). (2016). *Pohyb a začlenění: Francouzská perspektiva*. Praha: Slon.

Soukup, V. (2011). *Antropologie: Teorie člověka a kultury.* Praha: Portál.

Soukup, V. – Manová, A. (2016). *Hledání identity v kontextu současné evropské migrační krize.* The Journal of Culture, 1, 32–39.

Szaló, C. (2007). *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich.* Brno: CDK.

Ting-Toomey, S. (1999). *Communicating Across Cultures.* New York: Guilford Press.

Todorov, T. (2011). *Strach z barbarů: Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací.* Praha – Litomyšl: Paseka.

Toro-Morn, M.I. – Alicea, M. (2004). *Migration and Immigration.* London: Geenwood Press.

Varner, I. – Beamer, L. (2005). *Intercultural Communication in the Global Workplace.* Boston: McGraw Hill/Irwin

Vlachová, K. (ed.). (2015). *Národní* identity *a identifikace.* Praha: Slon.

Wallerstein, I. (2008*). Evropský univerzalismus: Rétorika moci,* Praha: Slon.

Ward, C. – Bochner, S. – Furnham, A. (2008). *The Psychology of Culture Shock.* New York: Taylor & Francis.